

ФОНЕТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА ЗАЕМКИТЕ ОТ АРАБСКИ ЕЗИК В ОГУЗКИТЕ ЕЗИЦИ

Айджан Алайди

PHONETIC FEATURES OF THE ARABIC LOANWORDS IN OGHUZ LANGUAGES

Aydzhan Alaydi

Abstract: *The roots of the Oghuz languages, which are a major branch of the Turkic languages family, can be traced to Central Asia in the 11th century, when the processes of displacement and settlement of the Oghuz began. As a result of intercultural communication and social processes, as well as due to various economic and political factors, these languages were influenced both by other languages of the Oghuz group and by languages that were very different in terms of syntax, morphology and phonetics, e.g. Arabic. Although the topics of Arabic loanwords in Turkish, Turkmen and Azerbaijani are some of the most researched topics in Turkology, no comparative research has been done so far on the phonetic features of Arabic loanwords in the Oghuz languages. The aim of the study is to find Arabic loanwords common to the three Oghuz languages, to group them and to analyze their phonetic features.*

Key words: *Oghuz languages, Arabic, loanwords, phonetics, adaptation*

Езикът е естествено средство за комуникация, което хората използват, за да предадат своите чувства, мисли, идеи и др. Нуждата от комуникация е и основната причина, поради която хората започват да изучават нов език. В миналото изучаването на нов език е била подбудена най-вече от необходимостта от контакт с другите народи поради икономически или религиозни причини. Но от своя страна, контактът на две култури за определен период от време води до процес на осъзнато или неосъзнато заемане на езикови елементи от една езикова система в друга (Hoffer 2002: 1). Академичният интерес към тези процеси и резултатите от тях нараства значително, след като лексикологията се признава за самостоятелна наука. Лексикологията най-общо се определя като наука, изучаваща речниковия състав на езика. Речниковият състав на всеки език съдържа не само така наречените „собствени думи“, но и идиоми, термини, поговорки и различен брой заемки от други езици. Изучаването на заемките и анализирането на техните особености е важно, тъй като то предоставя ценна информация не само за историческите, културните, политическите, религиозните и икономическите връзки между два народа, но и за процесите на адаптация на заемките. Разбирането на езиковия контакт между народите и процесите на адаптация на заемките обяснява много елементи от езиковите системи като лексика, фонология и граматика, които доста често биват описвани за по-лесно като „изключения от правилото“. Речниковият състав на езика е бил и продължава да бъде една от най-изследваните теми, тъй като той олицетворява богатството, изтънчеността, експресивната и изразителна сила на един език. Освен това дава ценна информация за културата и историята на народа, употребяващ дадения език.

Настоящото изследване на тема „Фонетични особености на заемките от арабски език в огузките езици“ цели да открие общите заемки от арабски език в огузките езици, да ги групира и да анализира фонетичните им особености,

приликите и разликите във фонетичните явления при адаптацията на заемките във всеки един от огузките езици. За целта ще бъде изследван корпус от заемки от арабски съответно в турски, азербайджански и туркменски. Въпреки че гагаузкият принадлежи към групата на огузките езици, няма да бъде включен в настоящото изследване поради спорния характер за естеството на езика сред езиковедите (Menz; Dağdeviren 2013: 147). Заемките от арабски език и техните фонетични особености ще бъдат анализирани с помощта на контент анализ, сравнителен анализ и синхронно-диахронен метод.

Арабските заемки и фонетичните им особености в турски, туркменски и азербайджански са изследвани от изследователи от различни националности, които са носители на различни езици. Някои от тях са насочили изследванията си върху по-ранния период от развитието на съвременния турски език, а именно османотурския например Йомер Аджар в статията си „Osmanlı Türkçesinde Arapça Alıntı Kelimelerin Galat Kullanımı“ [Употребата на „Галат“ в арабските заемки в османотурски език] (Acar 2016: 249-260), докато други са насочили изследванията си към периода след езиковата реформа, например Зейнеп Коркмаз в статията си „Türkiye Türkçesinde Yazı diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözcükler ve Ekler“ [Займствани думи и наставки, свързани с ежедневието, навлезли в турския книжовен език] (Korkmaz 2003: 118-127). Изследванията варират много както като теми, така и като разглеждани периоди, но досега не е направено сравнително изследване, което да анализира и сравни фонетичните промени между заемките от общия изходен език (арабски) в различните огузки езици. Анализът, направен по време на това изследване, и резултатите от него ще представляват източник за информация по темата за тези, които се занимават с лингвистика и фонетика, и ще подчертае нуждата от повече изследвания по темата. Темата за арабските заемки в огузките езици е една от най-изследваните теми, тъй като и в трите огузки езика заемките от арабски език са най-много в сравнение със заемките от други езици. Това се дължи на близкия контакт на тюрките с арабите, а лингвистичната връзка между арабския език и тюркските езици е основана на религиозните нужди на хората и фактът, че арабският се е смятал за „езика на Исляма“. Но много бързо заемките „разчупват“ религиозните рамки и навлизат във всички области от ежедневието.

Огузкият език се развива като писмен език в последните години от съществуването на анадолската селджукска държава, основана от огузите в Анадол (Akar 2024: 35). Тъй като официалният език на Великата селджукска империя е персийски, произведенията, написани през втората половина на 13-ти век, са религиозни произведения с просто съдържание, които се харесват повече на обществеността. По време на анадолските княжества огузкият турски се превръща в зрял писмен език, на който са създадени стотици разнообразни авторски и преводни произведения. Този период, наречен староанадолски турски или старотурски турски, обхваща периода между 13-ти и 15-ти век (Kormaz 2010: 1-7). Азербайджанският се развива почти паралелно на турския език по отношение на традицията на писмения език, докато туркменският и гагаузкият развиват писмеността си доста по-късно в сравнение с другите два езика от огузката група. Огузките езици са познати като езици с богата вокална система, тъй като имат по 8 – 9 гласни звука, а в арабския се изписват само дългите гласни: а, і, u (а, и, у).

Това явление е причина за много от фонетичните особености между лексемите, заети от арабски език в огузките езици.

1. Фонетични особености на гласните в заемките от арабски произход в огузките езици

Важна особеност на огузките езици е, че гласните сами по себе си могат да образуват сричка, наставка или дума, а съгласните нямат тази особеност. Но има езици, в които могат да се образуват думи с полугласни, напр. в английски език spy (таен агент, шпионин) или без гласни, напр. в чешки – krk (врат, гърло). Представителите на огузките езици, разглеждани в настоящото изследване, имат различен брой гласни. Азербайджанският език има 9 гласни звука – *a, ɪ, o, u, e, ə, i, ö, ü*. В туркменския език също има 9 гласни – *a, e, ä, i, o, ö, u, ü, y*, а в турския език има 8 гласни – *a, ɪ, o, u, e, i, ü, ö*. След приемането на исляма от огузите всеки един от огузките езици е имал период, в който е използвал арабската азбука. Важна фонетична особеност, повлияла по време на адаптацията на думите от арабски произход, е броят на гласните в арабския език. В арабския език има 6 гласни – 3 дълги (ي او ا) и 3 кратки (ي او ا), но кратките гласни не се изписват, напр. رسم (ressam) – художник, رسم (gasm) – картина.

1.1. Гласната А (ا)

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
عَدَالَةٌ	adalet	ədalət	adalat	справедливост
جَوَاب	cevap	cavab	jogab	отговор
قَرَار	karar	qərar	karar	решение
كِتَاب	kitap	kitab	kitap	книга

Дългите гласни, изписани в думите от арабски произход, са били запазени в оригиналния си вид по време на адаптацията им в огузките езици, например عَدَالَةٌ (справедливост). Трябва да се отбележи, че доста често са налице фонетични разлики във формите на една и съща заемка във всеки един от огузките езици, например при думата جَوَاب. В турския език тази заемка е адаптирана, като дългата гласна *a* е запазена, а кратката гласна е адаптирана с *e*. В азербайджанския тази кратка гласна е отново означена като буква *a*, докато в туркменския е означена с *o*. Разликата в означаването на кратките гласни в думите от арабски произход по време на адаптацията на думите доста често зависи и от звуковете около кратките гласни. Думите от арабски произход, съдържащи фонемата, означаваща се с буквата *و*, са адаптирани с буква *o* или *y*, но в някои случаи – и с *v*. Поради тази причина е налично разминаване по време на адаптацията на тази заемка в различните езици.

1.2. Гласната İ (ي)

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
دَلِيل	delil	dəlil	delil	доказателство
تَارِيح	tarih	tarix	taryh	история
خَلِيفَةٌ	halifat	xilafət	halifat	халифат
نَتِيجَةٌ	netice	nəticə	netije	резултат

Айджан Алайди. Фонетични особености на заемките...

Дългата гласна *u* е запазена при адаптацията на заемките от арабски във всеки един от огузките езици.

1.3. Гласната U (و)

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
روح	ruh	ruh	ruh	дух
مَشْغُول	meşgul	məşğul	meşgul	зает
يَاقُوت	yakut	yaqut	ýakut	рубин
جُورَاب	çorap	corab	jorap	чорап

Дългата гласна *u* в арабски най-често е означена с букви *o* или *u* при адаптацията на заемките. Но има думи, които са примери за фонетични различия при адаптацията на думите от арабски в огузките езици, например رَيُّون в турски език е *zeytin*, а в азербайджански и туркменски дългата гласна в думите от арабски произход се е запазила и се използва в двата езика съответно като *zeytun* и *zeytun*.

Във връзка с фонетичните особености на гласните в заемките от арабски произход в огузките езици можем да заключим, че дългите гласни в думите в изходния език в повечето случаи са били запазени, докато кратките са претърпели повече промени и са били адаптирани в съответствие с фонетичните закони на дадения език. Така например кратката гласна *a* е била адаптирана като *e* в турския, а в азербайджански и туркменски е била адаптирана както като *a*, така и като *e*, например نصيحة (съвет) в тур. *nasihat*, в азерб. *nəsihət*, а в турк. *nesihat*; وَظِيفَةٌ – в тур. *vazife*, в азерб. *vəzifə*, а в туркм. *wezipe*.

Кратката гласна *u* в арабски е била адаптирана по различни начини в огузките езици поради броя на гласните звукове в тези езици. Както може да се види и от примерите в таблицата по-долу, в турски тя е била адаптирана най-често като *ü*, а в азербайджански и туркменски като *ü* или *ö*:

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
حُكْم	hüküm	hökm	höküm	постановление
هَجُوم	hücüm	hücüm	hüjüm	нападение
مُهْم	mühim	mühüm	möhüm	важен
صُحْبَةٌ	sohbet	söhbət	söhbət	разговор

2. Фонетични особености на съгласните в заемките от арабски произход

Съгласните заемат много важно място в арабския език. Арабският е особено богат на увуларни, фарингеални и фарингализирани (емфатични) звукове (Sabir, Alsaed 2014: 185). Емфатичните фонемни са ص [ṣ], ض [ḍ], ط (ṭ) и ظ [ẓ].

2.1. Съгласната z (ظ, ذ, ز)

Буквите ظ, ذ, ز [ẓ], [z], [ḍ] в арабския език са адаптирани и в трите огузки езика с *z*.

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
ظَلْم	zalim	zalm	zalym	жесток
زَمَان	zaman	zaman	zaman	време

عزيز	aziz	əziz	eziz	свещец, свещен
ذرة	zerre	zərrə	zerre	частица
جزا	ceza	cəza	jeza	наказание
زيتون	zeytin	zeytun	zeytun	маслина

2.2. Съгласната t (ت ط)

Двете букви ت [t] и ط [t] от арабската азбука са адаптирани с *t*.

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
تاريخ	tarih	Tarix	taryh	история
ترجمة	tercüme	tərcümə	terjime	превод
طلب	talep	tələb	talap	молба
طبيعة	tabiat	təbiət	tebigat	природа

2.3. Съгласната d (ض د)

Звукът, означаван с буквата د [d] в арабския, е адаптиран в огузките езици с *d*, но се наблюдават различия при адаптирането на заемките, съдържащи ض [d]. В някои от огузките езици една и съща заемка, съдържаща ض [d], е адаптирана с *d*, а в други – със *z*. Това разминаване по време на адаптацията се дължи на произношението на звука, означаван с буквата ض.

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
دين	din	din	din	религия
دور	devir	dövr	döwür	период, ера
ضربه	darbe	zərbə	zarba	удар, преврат
ضعيف	zayıf	zəif	-	слаб

2.4. Съгласната h (خ ه ح)

Звуковете, отбелязвани в арабското писмо с буквите ح [h], [h], [h], са адаптирани в огузките езици най-често като *h*. Но наличието на *x* в азербайджанската фонетична система позволява адаптирането на думите и произношението им във вариант, много по-близък до оригиналния, който съдържа звука х [h].

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
خبر	haber	xəbər	habar	новина
خدمة	hizmet	xidmət	hyzmet	услуга
حق	hak	hak	hak	право
حرف	harf	hərf	harp	буква
هوس	heves	həvəs	höwes	ентусиазъм
هجران	hicran	hicran	hijran	раздяла

2.5. Съгласната s (ص ث س)

Звуковете [s], [t], [s] на арабски се означават съответно с буквите س, ث, ص, но при адаптирането на арабските заемки в огузките езици тези звукове се означават с буквата *s*.

Айджан Алайди. Фонетични особености на заемките...

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
ساعة	saat	saat	sagat	час
صورة	suret	surət	syrat	снимка, копие
صبر	sabır	səbır	sabyr	търпение
سادة	sade	sadə	sada	обикновен
ميراث	miras	miras	miras	наследство

2.6. Съгласната k (ك)

Буквите ك [k] и ق [q] от арабската азбука са графично адаптирани като *k* в турски и туркменски, но в азербайджански само буквата ك е адаптирана като *k*, а ق – като *q*.

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
قانون	kanun	qanun	kanun	закон
قوة	kuvvet	qüvvət	kuwwat	сила
مكتب	mektep	məktəb	mektep	училище
ملك	melek	mələk	melek	ангел

2.7. Съгласната g (غ)

Интересна особеност, наблюдавана в думите от арабски произход, започващи или съдържащи звука [g], означаван с буквата غ е че в турски и туркменски този звук се означава с буквата *g*, а в азербайджански - с *q*. В туркменската азбука липсва буквата ğ (yumuşak ge), която обаче присъства в турския и азербайджанския. Има няколко примера за думи в турския, заети от арабски, при които по време на адаптацията им на мястото на غ се използва ğ, напр. *dimağ* (ум), *meblağ* (сума) и др.

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
غضب	gazap	qəzəb	gazap	гняв
غفلة	gaflet	qəflət	gaflet	равнодушие

Трябва също да се отбележи, че заемките в азербайджански, започващи с буквата *g*, са най-вече от персийски произход и на персийски език се изписват с буквата گ (gef), напр. چلنگر – *çilingər* (ключар), а думите от персийски произход, съдържащи буквата غ, са адаптирани с буквата ğ, напр. آغوش – *ağuş* (гръд, прегръдка).

2.8. Съгласната v (و)

Важна особеност на буквата و [w] е, че тя означава съгласната [w] и дългата гласна [u] в арабския език. Затова при адаптирането ѝ буквата و е графично адаптирана като *v*, но в някои от думите в туркменски този звук е бил означен с буквата *w*, която присъства в туркменската азбука, но не присъства в азербайджанската и турската. Думата ذوق (удоволствие) е интересен пример, защото в турския език тя е заета като *zevk*, а в азербайджански език като *zövkc*, т.е. в азербайджански буквата و веднъж е означена като гласна – [ö], а след това и като съгласна – [v].

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
وبال	vebal	vəbal	vebal	грях
وقت	vakit	vaxt	wagt	време
وكيل	vekil	vəkil	vekil	пълномощник
وصية	vasiyet	vəsiyyət	vesyət	последна воля

2.9. Буквата ɣ (а, і, и, ü, о, ö ...)

Буквата означава звучен фарингеален фрикатив [ɣ] или подобна артикулирана съгласна. Този звук е означаван с различни букви в различните езици.

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
عمر	ömür	ömür	ömür	живот
عبادة	ibadet	ibadət	ybadat	богослужение
لعنة	lanet	lənət	länet	проклятие
شاعر	şair	şair	şahyr	поет
جمعية	cemiyet	cəmiyyət	jemgyýet	общество

Звукът [ɣ] (айн) в повечето общи за трите огузки езика заемки от арабски език е означен с една и съща буква. Но има и примери, в които има различия при адаптацията на една и съща заемка. Интересно е, че въпреки наличието на фонемата [f] в туркменския език, някои от думите от арабски произход са адаптирани с буквата *p* вместо *f*, напр.

Арабски	Турски	Азербайджански	Туркменски	Български
كيف	keyif	kef	keup	настроение
فكر	fikir	fikir	rikir	идея, мисъл
نفس	nefes	nəfəs	peres	дъх

Подобно явление се наблюдава и при думи, заети от персийски език. Промяната *p-f* се среща в азербайджански, където думата от персийски произход سپارش (доставка), е *sifariş*, на турски *sipariş*, а в туркменски не се употребява. В изходния език, т.е. персийски, думата се изписва с *n*, но въпреки че в азербайджанската азбука присъства буквата *n*, тя е заменена с буквата *φ*. Значението на думата и в азербайджански и в турски е поръчка.

В туркменския език се наблюдава и вмъкване на съгласна в заемки от арабски език. Въпреки че не е много често срещано, това явление се наблюдава в няколко думи. Пример за вмъкване на съгласна в дума, заета от арабски език, е مسجد (джамия), която на тур. е *mescit*, на азерб. *məscid*, а на туркм. *mejtjt*. Много рядко се наблюдават и примери за метатеза, напр. азерб. *müsəlman*, туркм. *musulman*, а на тур. *müslüman*.

Турският, туркменският и азербайджанският език съдържат много заемки от арабски произход, но се наблюдава и явление, при което в някои случаи единият от езиците е предпочел употребата на лексема от арабски произход, а другият или другите – лексема от персийски произход, която носи същото значение, напр. тур. *sabah*, туркм. *säher* и азерб. *səhəg* или тур. *hafıza*, азерб. *hafizə*, а туркм. – *ýat*.

Айджан Алайди. Фонетични особености на заемките...

Турският, туркменският, азербайджанският и арабският имат различни типологични структури, което, от своя страна, е предпоставка за различното адаптиране на лексемите по време на многостранния езиков трансфер. Промените в арабските заемки представляват интерес, тъй като могат да се изследват на всички нива: лексикално, морфологично, фонетично и семантично. След направения фонетичен анализ на общите за трите огузки езика арабски заемки могат да се направят следните заключения:

1. В турския език се предпочитат широките гласни, докато в азербайджанския език се предпочитат тесните, например *sabır – sebir* (търпение), а в туркменския език доста често се съчетават, например – *sabyr*.

2. Звукът [ə] присъства в много думи от арабски произход в азербайджански.

3. Звукът [h], означаван в арабския с буквата ح, в азербайджанския се означава с буквата х, което допринася за адаптирането на думите от арабски произход във вид, по-близък до оригиналния, докато, поради липсата на този звук във фонетичните системи на турски и туркменски, този звук се променя при произнасяне и се адаптира по различен начин.

4. В азербайджански звуковете [b], [c], [d], [g] в края на думите се запазват както са в арабски език, а в турски и туркменски се наблюдава обеззвучаване на съответните звучни съгласни.

5. Думите, съдържащи ق са адаптирани в азербайджански най-често с „q“, в турски с „k“, а в туркменски с „g“

6. Думите, съдържащи غ, са адаптирани в азербайджански с *q*, а заемките, които започват с *g*, са най-често от персийски произход и означават звука گ (*gef*). В туркменски и турски غ е адаптирана като *g*.

7. Интересна фонетична особеност в арабските заемки в туркменски е, че в доста много думи звукът ف е адаптиран като *p*, въпреки че в туркменската фонетична система присъства звукът [f].

8. В азербайджански двойните съгласни се запазват, докато в турски и туркменски – не, но има няколко думи, които са изключения.

9. Едносричните думи от арабски произход се запазват като такива в азербайджански, докато в турски и туркменски се вмъква гласен звук.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

AEL 2010: Azərbaycanca – Ərəbcə Lüğət. Tebriz: NDÜ.

Akar 2024: Akar, A. Oğuzların Dili. İstanbul: Ötüken.

Acar 2016: Acar, Ö. Osmanlı Türkçesinde Arapça Alıntı Kelimelerin Galat Kullanımı. - İn: Baş E., A. Erol, A. Yıldırım, F. Belen (eds.) Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara: Özel Ofset.

Awde, İsmailov 1999: Awde, N., İsmailov, F. Azerbaijani – English Dictionary. New York: Hypocrene.

Banguoğlu 1986: Banguoğlu, T. Türkçenin Grameri. Ankara: TDK.

Çağbayır 2017: Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Ötüken.

Devellioğlu 2013: Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lüğat. Ankara: Aydın.

Dobrev 2009: Akademichen Tursko-balgarski Rechnik. Sofia: Riva [Академичен Турско-български речник. София: Рива].

Eyuboğlu 1988: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Hoffer 2002:** Hoffer, B. Language Borrowing and Language Diffusion: An Overview. // Intercultural Communication Studies. Vol.11, No. 4.
- Kanar 2009:** Arapça – Türkçe Sözlük. Ankara: Say Yayınları.
- Kanar 2016:** Kanar, M. Büyük Türkçe - Farsça Sözlük, Ankara: Say Yayınları.
- Korkmaz 2003:** Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesinde yazı diline girmiş günlük yaşamla ilgili alıntı sözler ve ekler. // Türk Dili, Vol. 620.
- Korkmaz 2010:** Korkmaz, Z. Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri. // Journal of Turkish Studies, Vol. 5 (1).
- Menz, Dağdeviren 2013:** Menz, A.; Dağdeviren, G. Endangered Turkic languages: the case of Gagauz. // Tehlikede Diller Dergisi, Vol. 2, No. 2.
- Mutçalı 1995:** Mutçalı, S. Arapça – Türkçe Sözlük. İstanbul: Dağarcık.
- PC 1996:** Turkmen – English Dictionary. <https://altaica.ru/LIBRARY/turks/turkmen_dict.pdf> (status 4.09.2024).
- Püsküllüoğlu 2002:** Püsküllüoğlu, A. Öz Türkçe Sözlük, Ankara: Arkadaş.
- Sabir, Alsaeed 2014:** Sabir, İ.; Alsaeed, N. A Brief Description of Consonants in Modern Standard Arabic. // Linguistics and Literature Studies, Vol. 2, No. 7.
- Tekin 1995:** Türkmençe – Türkçe Sözlük. Ankara: Mehmet Ölmez.
- THK 1991:** Türk Hukuk Lügatı. Ankara: Başbakanlık Basımevi.